Paula Navarro

ENTREVISTA A CHARLES FORCEVILLE

Expert en comunicació visual i discurs multimodal

«LES METÀFORES PROBABLEMENT SÓN UN FET UNIVERSAL»

Martí Domínguez

El llenguatge, en un sentit estricte, és consubstancial a l'espècie humana. La possibilitat d'una estratègia que fera més efectiva la comunicació no verbal degué ser molt eficient: allò que alguns especialistes en l'origen del llenguatge, com ara Tecumseh Fitch, anomenen *glossogènia*. En aquest sentit, el fet d'introduir representacions visuals, com ara símbols o comparacions (A és similar a B), també facilitaria el desenvolupament del pensament metafòric. L'ús de les metàfores també degué ser altament adaptatiu: com indica Charles Forceville, l'habilitat humana de crear metàfores va significar un important avantatge evolutiu per als primers humans que les utilitzaren. El pensament metafòric permet traslladar molta informació, d'una manera original i ràpida, així com establir connexions amb altres idees, i fins i tot tractar temes difícils o espinosos d'una manera clara i sintètica. En el seu assaig seminal, *Metaphors we live by* ("Les metàfores de la vida quotidiana"), George Lakoff i Mark Johnson (1980) demostraren el rol fonamental que juguen les metàfores en els processos cognitius humans. D'alguna manera, el pensament metafòric ha estat cabdal per a la comprensió de la realitat.

Charles Forceville (Heemstede, Països Baixos, 1959) és professor agregat al Departament d'Estudis de Comunicació de la Universitat d'Amsterdam, i un dels filòlegs que, seguint la petjada de Lakoff i Johnson, millor ha copsat aquesta visió biologicista del llenguatge. Ha publicat nombrosos treballs sobre la metàfora visual i el discurs multimodal i és membre del consell assessor de revistes com *Metaphor and Symbol* i *Journal of Pragmatics*. Amb motiu de la seua visita a València, hem tingut l'ocasió de parlar amb ell sobre aquestes qüestions, intentant establir nous lligams entre la biologia i el llenguatge.

Des del seu punt de vista, quin és l'origen del llenguatge metafòric? Quan vam començar a fer-ne ús?

En aquesta qüestió, seguisc Lakoff i Johnson. Ells diuen que necessitem metàfores perquè són l'única manera de conceptualitzar temes abstractes i complexos. També ens diuen que ens guiem per una mena de «supermetàfora», segons la qual LA MENT ÉS EL COS, i per això formulen la teoria de la metàfora encarnada. Qualsevol cosa que pertany a la percepció sensorial ens sembla natural, i utilitzem aquesta informació sensorial per tal de conceptualitzar aspectes més complexos i abstractes, com el temps, les idees i les emocions. És per això que tenim metàfores com que LA VIDA ÉS UN VIATGE o EL TEMPS ÉS ESPAI... Tots els projectes difícils poden ser entesos com a viatges, perquè els viatges són experiències físiques.

> «TOTS ELS PROJECTES DIFÍCILS PODEN SER ENTESOS COM A VIATGES, PERQUÈ ELS VIATGES SÓN EXPERIÈNCIES FÍSIQUES»

Segons vostè, quina és la importància biològica del llenguatge en l'evolució de l'ésser humà?

M'agraden les idees de [Michael] Tomasello sobre això. Ell suposa que les primeres formes de comunicació eren físiques. Ens diu que tota aquella recerca que es va fer amb simis en els anys seixanta i setanta, tractant de fer-los parlar, anava desencaminada, perquè és molt més probable que l'inici de tot plegat foren els gestos i les expressions facials. I que, a partir d'aquí, d'alguna manera, la nostra espècie va aconseguir crear llenguatge. En lloc d'assenyalar amb el dit, vam ser capaços de dir «a tres dies a peu hi ha un pou» o «a l'altra banda del bosc trobarem els animals que volem caçar». Tot això em sembla molt plausible. Crec que això ens va ajudar moltíssim com a espècie, i per això estem aquí nosaltres parlant en lloc d'una colla de ximpanzés.

Pensa que els ximpanzés poden produir metàfores?

No, no ho pense.

Diversos investigadors han assenyalat que, potser, en algunes situacions són capaços de produir pensament metafòric.

Pensament metafòric? Vaja, ja m'agradaria llegir aquesta recerca! Tomasello diu que els ximpanzés no tenen la noció d'atenció conjunta. En aquest aspecte, els humans anem per davant. Jo assenyale alguna cosa i ambdós hi parem atenció. Com Tomasello, i també Herbert Clark, pense que l'atenció conjunta és crucial per a la comunicació, i jo diria que el pensament metafòric és més complicat encara.

Fins fa poc hi havia una exposició sobre l'origen del llenguatge en el CosmoCaixa de Barcelona. El comissari de l'exposició, un investigador austríac anomenat Wolfram Hinzen, diu que sense els símbols no hi pot haver llenguatge. Està vosté d'acord amb aquesta idea?

Ho estic. El llenguatge és quelcom que s'ha d'aprendre. Continua sent la forma més subtil i sofisticada de comunicar-se, i ho dic com algú que sol centrar-se més aviat en l'aspecte visual. Moltes vegades dic «intentem cercar un sil·logisme visual», i és un repte bonic, però ben difícil d'assolir. El llenguatge està codificat, així que n'hem d'aprendre el codi. Sense els codis de la gramàtica i el vocabulari, no tenim nocions dels símbols ni de la manera d'unir-los correctament. Per tant, no tenim llenguatge. És interessant assenyalar que alguns elements o parts d'elements visuals també estan codificats: per exemple, els logos, els pictogrames o els senyals de trànsit. Com el llenguatge, s'han d'aprendre. A vegades els podem endevinar, però pense que aquesta codificació és essencial per a una comunicació sofisticada i per això el llenguatge és el millor sistema per a dur-la a terme.

«M'AGRADA TREBALLAR AMB CINEMA D'ANIMACIÓ PERQUÈ M'INTRIGA COM UNA HISTÒRIA SOFISTICADA ES POT EXPLICAR SENSE LLENGUATGE»

Paula Navarro

Seguint aquesta idea... Què va ser-hi primer, el símbol o la metàfora?

Depèn de com entenguem la paraula *símbol*. Els historiadors d'art utilitzen el terme *símbol* d'una manera molt diferent a la del semiòtic Charles Sanders Peirce. Utilitzar *símbol* en el sentit de Peirce comporta que hem de posar-nos d'acord en què vol dir un signe: la relació entre l'objecte "micròfon" del món real i la paraula *micròfon* n'és una d'arbitrària, que s'ha d'aprendre. Això és clarament un desenvolupament evolutiu posterior. Però els símbols en el sentit de la història de l'art especifiquen un vincle més directe, no arbitrari, entre el signe i el significat. Jo diria que les metàfores són molt més sofisticades, una adaptació posterior als símbols en aquest últim sentit. Casualment, la revista més coneguda d'aquest camp es titula *Metaphor and Symbol*, i pràcticament ignora el simbolisme. En els seus primers vint-i-cinc anys d'existència, la paraula *metàfora* ha aparegut 275 vegades en els títols dels articles, i la paraula *símbol* només vuit vegades. Els investigadors que participen en aquesta revista haurien d'interessar-se més pel simbolisme.

Sí, sobretot pel paper que han representat els símbols en la història de l'espècie humana. Què pensa que va arribar primer, el símbol monomodal (només imatge) o el símbol multimodal (imatge i paraula)?

Si anem a les coves de Lascaux, veurem imatges de cérvols, caçadors, fletxes... Certament, el mode visual va arribar abans del mode verbal. És curiós que hàgem oblidat tot això.

El missatge multimodal és més efectiu que un de monomodal, o depèn?

Molt rarament ens trobem amb comunicació monomodal que únicament siga visual: el mode visual gairebé sempre va acompanyat d'un altre. Sovint pel llenguatge, però a les pel·lícules també trobem música i so. Fins i tot el cinema mut presenta sovint intertítols. M'agrada treballar amb cinema d'animació perquè m'intriga com una història sofisticada es pot explicar sense llenguatge, tot i que amb el suport de la música i el so. També m'interessen molt els còmics sense paraules, perquè pense que els artistes de còmic han de treballar prou més per a transmetre una història interessant o per a muntar un argument sense utilitzar el llenguatge. El llenguatge és increïblement útil en la vida diària. Per tant, transmetre qualsevol idea és molt més difícil mitjançant la comunicació monomodal –visual o de qualsevol altre tipus, llevat del llenguatge– que amb la comunicació multimodal.

Paula Navarro

Això també passa amb les vinyetes.

Sí. Quan estic buscant mostres adequades per als meus articles, he de buscar a fons per trobar-ne cap sense llenguatge. Pense que per a un bon dibuixant de vinyetes és tot un repte tractar de no recórrer al llenguatge en la mesura del possible.

Com ja sap, MÈTODE és una revista de divulgació científica. No troba que les imatges ens poden ajudar a comunicar millor la ciència?

És una pregunta interessant. En principi, jo respondria afirmativament. Dit això, el meu col·lega Assimakis Tseronis analitza imatges científiques. Supose que gent no experta podria dir-li: «Però es tracta d'una imatge en un mitjà científic, així que ha de ser objectivament correcta o vertadera, veritat?» Però fins i tot amb les imatges científiques s'han pres decisions: com imprimir-les, en quin color, en quina mida... Les imatges científiques destaquen algunes coses i n'amaguen d'altres, i això pot utilitzar-se amb bona intenció, però també amb finalitats manipuladores.

«PENSAR UNA METÀFORA NOVA I COMUNICATIVAMENT EFECTIVA REQUEREIX CREATIVITAT»

Paula Navarro

Per què el contingut metafòric és més efectiu en termes de comunicació?

Aristòtil diu que utilitzar metàfores és una marca de genialitat i per descomptat es refereix a les metàfores creatives. Les metàfores estructurals (com LA VIDA ÉS UN VIATGE) són molt reveladores pel que fa a com pensem, i no podem evitar utilitzar-les tot el temps. Per contra, pensar una metàfora nova i comunicativament efectiva requereix creativitat. Si volem explicar un concepte difícil i complex a persones no expertes, hem de comparar-lo sistemàticament amb alguna cosa que li resulte familiar a l'audiència. I per això, tant en educació com en divulgació científica, una metàfora pot ser una eina molt bona. Allò que la teoria no garanteix, però, és un bon candidat amb què comparar metafòricament aquest concepte més complex que aconseguesca explicar-lo de manera clara. En 1980, Mary Glick i Keith Holyoak van tractar la qüestió de com els radiòlegs podien evitar destruir teixit sa mitjançant una comparació metafòrica del procés amb soldats que necessiten conquerir un territori sense ensopegar amb les mines allà amagades. Una metàfora brillant que ajuda a trobar solucions a un problema complex.

Estem contínuament exposats a estímuls visuals que interpretem de manera constant. Com ajuden les imatges, en particular les imatges metafòriques, a una millor comunicació? Fins a quin punt la nostra història evolutiva participa en la descodificació dels estímuls visuals? Per exemple, en l'associació entre el roig i el perill.

Però aquesta associació depèn molt del context i la cultura, no? Acabe d'arribar de la Xina i allà el color roig és un bon color i els dragons són animals bons, així que un drac roig és molt bo. En canvi, a l'Occident, el nostre heroi és qui mata el malvat drac! Hem d'anar amb molt de compte amb el simbolisme dels colors. Les connotacions són molt més culturals que no ens pensem.

De tota manera, si parlem de la llum i la foscor...

Sí, de fet un estudiant meu i jo vam escriure un article sobre la qüestió «allò bo és clar, allò dolent és fosc», que per descomptat ve de la nostra experiència encarnada. Si ens perdem en la foscor, ens entra el pànic: un munt de coses dolentes ens poden passar. Però tornant a la pregunta sobre metàfores visuals, de nou hem de distingir entre metàfores creatives i estructurals. Les creatives són les que solen utilitzar els dibuixants de vinyetes i els publicistes. Ambdós grups volen persuadir la seua audiència d'alguna cosa: aquest és un bon producte, l'hauries de comprar, o aquest polític és dolent, no l'hauries de votar... Això és comunicació persuasiva i el que fa és donar suport a un determinat punt de vista que en si mateix és ple d'opinions i ideologies. La metàfora del viatge, que no és creativa sinó estructural, es pot

utilitzar per a explicar coses perquè totes les activitats difícils poden ser fàcilment metaforitzades en termes d'un viatge. És molt poderosa. I la seua part estructural pot ser enriquida per aspectes creatius en cada situació particular, així que sempre roman fresca i productiva.

Tenen totes les cultures les seues pròpies metàfores? Pensa que les metàfores són una cosa que està en la naturalesa humana? O hem d'aprendre a utilitzar-les?

Trobe que les metàfores probablement són un fet universal. Després que es publicara *Metaphors we live by*, molts estudiosos van començar a investigar si les metàfores allà proposades també estaven presents als seus llenguatges i cultures, i com. Per exemple, Ning Yu va ser el primer investigador a agafar el model de Lakoff i Johnson i examinar com funcionava amb el xinès. En línies generals, les seues conclusions van ser que hi ha les mateixes metàfores, però amb un fort component cultural. Per exemple, quan era a la Xina algú em va dir: «Tens la panxa plena de tinta» i el que volia dir era alguna cosa com «ets un tipus culte». Així que, en xinès, el pensament es troba a l'estómac i no al cap. Hi ha un component bàsic, encarnat, que probablement totes les persones del món utilitzen per a construir metàfores simplement perquè tenim el mateix cos i ens comportem de la mateixa manera amb ell: caminem cap avant, no cap arrere, no podem volar, etcètera. Aquesta és la natura que compartim i és la base sobre la qual s'assenta el component adquirit. Però el que veig és que molts dels meus col·legues als departaments d'humanitats immediatament passen als elements adquirits i ignoren el component natural. Quan esmente açò, em diuen: «És clar! La natura no és interessant! El que volem veure és la influència de la ideologia». I jo responc: «Bé, però no és fascinant el fet que, en realitat, allò adquirit només siga la punta de l'iceberg? I que compartim tantes coses perquè tenim els mateixos cossos i les mateixes necessitats? I que, en aquesta mesura, tendim a recórrer a les mateixes metàfores?».

«[EN LES HUMANITATS] HAURÍEM D'UTILITZAR LA NOSTRA EXPERIÈNCIA PER TRACTAR D'AJUDAR A RESPONDRE PREGUNTES CENTRALS EN LES CIÈNCIES PURES I SOCIALS»

Paula Navarro

Encara hi ha una gran distància entre la biologia i la lingüística.

Bé, la lingüística és una disciplina relativament científica dintre de les humanitats. Avui dia, els lingüistes treballen amb corpus, tenen preguntes de recerca clares, tota la seua metodologia és transparent... Però en les disciplines que se centren en objectes culturals, els investigadors solen treballar amb una sola dada individual i després mostren com de meravellosa és la seua anàlisi d'aquesta peça. Els investigadors dels estudis culturals tenen una idea diferent sobre què es considera una qüestió de recerca interessant que els investigadors d'humanitats orientats al cognitivisme.

I si es té un punt de vista científic, materialista, potser t'acusen de ser determinista.

Exacte! I s'ha acabat la discussió! Sóc conscient que per als investigadors dels estudis culturals és una qüestió difícil. Jo em vaig formar en un departament de literatura anglesa i allà ens entrenaven per trobar allò únic en un text literari o en un escriptor. Llegim Shakespeare perquè és millor que tota la resta. I en el moment que fem ciència –entenent ciència com la cerca de patrons– cal fer exactament el contrari: ens hem d'oblidar de les singularitats quan el que volem és detectar patrons. I crec que molts estudiosos de les humanitats es resisteixen d'una manera profunda i emocional a aquest fet. Per descomptat, crec sincerament que també cal apreciar i practicar el vessant de les humanitats que analitza l'art i dóna importància a allò únic. Però hauríem de fer ambdues coses: hem de ser crítics, en el sentit que hem d'anar a exposicions, avaluar l'art, escriure crítiques, etcètera. Però també hauríem de voler utilitzar la nostra experiència en interpretació per tractar d'ajudar a respondre preguntes que són centrals en els departaments de ciències pures i socials –cosa que implica cercar patrons–. I per a això, cal fer un tipus diferent de recerca. Així que estic un poc preocupat pels meus col·legues, perquè si no comencen a plantejar-se ajudar a respondre, encara que siga a un nivell modest, les grans preguntes a les quals la humanitat s'enfronta, mitjançant la col·laboració amb els científics, tem que cada vegada quedaran més marginats.

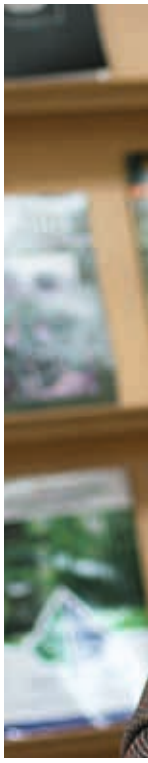

Paula Navarro

Això que comenta ho podem veure a l'escola francesa. En *Metaphor and Symbol*, per exemple, és molt difícil trobar investigadors francesos que treballen amb metàfores. Per què? Potser molts d'ells es troben sota la influència d'idees postmodernes...

Hi estic d'acord. Poques vegades em trobe amb estudiosos francesos a les conferències sobre metàfores.

Ens podria parlar del seu tema de recerca actual?

Un col·lega i jo estem investigant sobre les metàfores de la depressió en pel·lícules d'animació mudes. Amb un altre, treballe en metàfores a les vinyetes que representen un polític de la dreta holandesa, Geert Wilders, per a un llibre sobre discursos populistes que s'editarà aquí a Espanya. Amb dos investigadors serbis, estic treballant en un experiment que posa a prova la capacitat dels lectors per a reconèixer emocions en cares dibuixades. Però el meu gran projecte ara mateix és sobre la teoria de la rellevància de Dan Sperber i Deidre Wilson. Pense que és potencialment la millor teoria de la comunicació que s'ha desenvolupat mai.

I quina és la seua contribució en aquesta àrea?

La teoria de la rellevància està basada en la comunicació parlada entre dues persones. En un diàleg, només em cal resultar-li rellevant a vostè, i vostè només ha de tractar de ser rellevant per a mi. Això ja és prou complex en si mateix. El principi de la rellevància es basa en l'evolució. Sperber i Wilson comencen dient que qualsevol espècie sobreviu parant molta atenció als aspectes rellevants de l'entorn. He escoltat alguna cosa entre aquests arbres? Es tracta d'un tigre que em vol atacar? Això és el que ells anomenen el «primer principi de la rellevància» o «principi cognitiu». La natura, però, és indiferent a nosaltres, a diferència dels nostres congèneres. El «segon principi de la rellevància» o «principi comunicatiu» pressuposa que, a priori, les persones volen ajudar-se entre elles. Jo ara tracte de ser-li òptimament rellevant a vostè. Potser no ho aconseguesc, però ho intente. La cerca de la rellevància està gravada, pense que de manera evolutiva, al nostre cervell. En aquest nou llibre estic tractant d'expandir aquesta teoria mostrant que també pot funcionar per a treballs visuals i discursos multimodals. Com que és molt rar que algú faça una fotografia només per a una altra persona, he de parlar també de comunicació de masses. En aquest projecte ambiciós tracte de ser tan just, honest i fidel a la teoria com puga. Però arriba un moment en què els he de dir a Sperber i a Wilson: «Disculpeu, però estic parlant d'un mitjà diferent i m'he de prendre algunes llibertats o retocar la teoria un poc perquè funcione per a treballs visuals».

«TOTS ELS MODELS NECESSITEN ADAPTAR-SE I EVOLUCIONAR, SI NO MORIRAN»

Paula Navarro

Tem obtenir una reacció negativa?

Tots els models necessiten adaptar-se i evolucionar, si no, moriran! En aquest sentit, els models són com les persones. Malauradament, hi ha aquesta tendència segons la qual, un cop has invertit molt de temps i energia en la teua teoria preferida, no estàs gaire obert a acceptar que potser cal que siga adaptada. No obstant això, si creus en la teoria i no només en la teua reputació com al seu pare o mare, hauràs d'acceptar que altres entren al debat i et diguen: «Això funciona, però això altre no». Pair les crítiques amb elegància és una de les coses més difícils de la vida. Però Sperber i Wilson són grans intel·lectuals, i jo confie que vegen que bàsicament sóc un fan tractant de difondre la paraula.

Martí Domínguez. Professor de Periodisme de la Universitat de València i director de la revista MÈTODE.